

روایت جنگ در دل جنگ

بانگامی به مستندهای سید مرتضی آوینی

دکتر انیس دووکتور

استاد دانشگاه سوربن

ترجمه محمدمهدی شاکری

انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران، ۱۳۹۷

فهرست

۹	سپاس نامه
۱۰	یادداشت ناشر
۱۳	یادداشت مترجم
۱۸	پیش درآمد
۲۰	درآمد
۲۲	فیلم های داستانی
۲۴	فیلم های مستند
۲۷	زمینه ی نظری
۲۸	نقشه ی کتاب
۲۹	راه و بیراه: تجربه ها، روش شناسی و سپاس گزاری

فصل اول

۳۷	جنگ به روایت سینمای داستانی
	بخش اول
۴۴	سینمای جنگی تأثیر پذیرفته

الف. تعاریف و کارکردهای ژانر ۴۴
ب. اقتباس‌ها:

ژانر وسترن ۴۶

فیلم جنگی ۵۱

فیلم‌های جنگ ویتنام ۵۴

فیلم‌های تعلیقی ۵۷

ج. شخصیت‌ها: بدها و خوب‌ها

بدها ۶۰

خوب‌ها ۶۶

د. فیلم‌های جنگی ساخته‌شده توسط نسل جدید و ... نسل قدیم

نسل برآمده از انقلاب ۷۲

نسل قدیم ۷۳

نوگرایی برخاسته از نواقع گرایی ایتالیایی:

جست‌وجوی ۲ (امیر نادری، ۱۳۶۰) ۷۴

کیلومتر پنج (حجت‌الله سیفی، ۱۳۶۱) ۷۶

از سینمای کودک تا مسئله‌ی ملی در زمان جنگ:

باشو، غریبه‌ی کوچک (بهرام بیضایی، ۱۳۶۸-۱۳۶۴) ۷۸

مشق شب (عباس کیارستمی، ۱۳۶۷) و محدودیت‌های تبلیغات ۸۱

بخش دوم

سینمای دفاع مقدس: آفرینش ژانری ملی ۸۶

الف. تصویر ذهنی کربلا در میزانشن‌های سینمایی ۸۷

ب. مطالعه‌ی موردی:

کربلا در نگاه تماشاگر: سقای تشنه‌لب (رسول ملاقلی‌پور، ۱۳۶۱) ۹۴

بخش سوم

شهیدان و جنازه‌ها:

نمایش «کشته‌های خودی» بر پرده‌ی سینما ۱۰۳

الف. نمایش شهادت در معنای قرآنی و شیعی ۱۰۴

ب. شهیدانی برای وطن یا سکولار شدن شخصیت شهید ۱۰۸

- ج. جنازه‌ها: نمایش پیش‌پافتادگی مرگ ۱۱۱
- د. جانبازان قطع عضو: شهیدان زنده؟ ۱۱۳
- ه. عزاداری‌ها و گورستان‌ها در هنگامه‌ی جنگ ۱۱۷
- و. مرگ بیرون از محدوده‌ی قاب در فیلم‌های مستند ۱۲۲

بخش چهارم

تخیل سینمایی در طول جنگ

- در میانه‌ی بازنمایی ملت و مسائل اعتقادی ۱۲۷

فصل دوم

انقلاب در نگاه: چیز دیگری را دگرگونه فیلم گرفتن

بخش اول

نوگرایی سینمایی در بوته‌ی آزمون انقلابی

- الف. در باب ریشه‌های نوگرایی سینمایی «به سبک ایرانی» ۱۳۹
- ب. انقلاب در چهار تجربه‌ی سینمایی ۱۴۲
- قضیه شکل اول، شکل دوم (عباس کیارستمی) ۱۴۲
- تازه‌نفس‌ها (کیانوش عیاری) ۱۴۷
- جست‌وجو (امیر نادری) ۱۵۲
- اجاره‌نشینی (ابراهیم مختاری) ۱۵۷

بخش دوم

«جهاد» نگاه

- الف. تعهد انقلابی مرتضی آوینی در تلویزیون ۱۶۳
- ب. فیلم‌برداران جوان انقلابی در برابر واقعیت یا چه‌گونه از فقر فیلم بگیریم؟ ۱۷۰

- فیلم ساختن از انقلاب در شهرستان ۱۷۲
- منطق قصه و نوگرایی سینمایی ۱۷۸

فصل سوم

فیلم‌های مرتضی آوینی از جبهه‌ی جنگ

۱۹۰

بخش اول

- ۱۹۳ روشی برای فیلم برداری در بوته‌ی آزمون جنگ
- ۱۹۴ الف. نخستین تصویربرداری‌ها
- ۱۹۷ ب. مجموعه‌ی حقیقت به مثابه تجربه‌ی بنیادین
- ۲۰۰ ج. تطبیق وسایل با شرایط جنگی
- ۲۰۳ د. تصویربرداری طولانی مدت یا ضد گزارش تلویزیونی
- ۲۰۶ ه. فیلم برداری در تمامی شرایط
- ۲۰۹ و. بازسازی جنگ مقابل دوربین؟
- ۲۱۱ ز. «تدوین ممنوع» یا فیلم برداری از جنگ در نماهای طولانی

بخش دوم

- ۲۱۶ انسان شناسی بصری جبهه
- ۲۱۷ الف. بدن‌ها و حرکات
- ۲۲۲ ب. ساز و کار جنگ
- ۲۲۴ ج. جنگ از دریچه‌ی صداهايش

بخش سوم

- ۲۲۶ بازتاب‌های بصری جنگ جهانی اول (۱۹۱۸-۱۹۱۴)

بخش چهارم

- ۲۳۱ تصاویر حذفی
- ۲۳۱ الف. عرصه‌ای عاری از خشونت و عوارض آن
- ۲۳۵ ب. قصه‌های خانوادگی به شدت رمز گذاری شده

فصل چهارم

در میانه‌ی امر مرئی و امر نامرئی:

- ۲۴۰ مستند جنگی به مثابه مناسک عرفانی

بخش اول

- ۲۴۳ تأثیر عرفان شیعی: چند نشانه
- ۲۴۳ الف. معنای ظاهری و معنای باطنی قرآن
- ۲۴۵ ب. امامان و «اولیاءالله»
- ۲۴۹ ج. تأویل و اصل اقلیت

یادداشت‌ناشر

خانم انیس دوویکتور را اولین بار در یکی از سفرهایشان به تهران ملاقات کردم؛ زمانی که نگارش کتاب حاضر را تقریباً به اتمام رسانده بودند و برای چاپ آن در فرانسه آماده می‌شدند. در سفرهای بعدی‌شان به تهران نیز، چند بار دیگر همدیگر را ملاقات کردیم و درباره‌ی موضوعات مختلف فرهنگی حرف زدیم. آن‌چه در این دیدارها به نظرم تازه و جذاب می‌آمد، علقه و توجهی بود که ایشان نسبت به سینمای داستانی و مستند ایران در مقطع جنگ تحمیلی و به‌ویژه نسبت به مجموعه مستندهای شهید آوینی داشتند و در هر دیدار به نحوی آن را ابراز می‌کردند. مدتی بعد از طرف ایشان به جلسهِ رونمایی کتابشان در انجمن ایران‌شناسی فرانسه در تهران دعوت شدم. و در آن جلسه بود که برای اولین بار تا اندازه‌ای با محتوای مشخص کتاب آشنایی پیدا کردم و مشتاق شدم که متن آن را بخوانم. به لطف سرکار خانم دوویکتور نسخه‌ای از کتاب را دریافت کردم و پس از تورقی کلی، از دوستان معتمدی که بیش از من به زبان فرانسه مسلط‌اند، خواهش کردم که آنها نیز کتاب را بخوانند تا بتوانیم درباره‌ی آن با هم گفت‌وگو کنیم؛ و خب، نتیجه

بسیار رضایت بخش بود. این گونه، چند ماه پس از شب رونمایی کتاب، به خانم دوویکتور ایمیلی فرستادم و پیشنهاد کردم که اگر ایشان نیز تمایل دارند، کار ترجمه و انتشار کتاب به زبان فارسی را به نشر واحه بسپارند.

اما ضمن پاسخ‌های خانم دوویکتور متوجه شدم که پیشتر، بخش‌هایی از کتاب انتخاب و به فارسی ترجمه شده و از سوی مؤسسه‌ی ایران‌شناسی فرانسه برای چاپ به انتشارات فارابی واگذار شده است. پس با وساطت ایشان با رئیس وقت آن مؤسسه و نیز آقای علیرضا تابش مدیرعامل بنیاد فارابی وارد گفت‌وگو شدم و خوشبختانه هر دو نفر به گرمی پذیرای همکاری شدند. همین‌جا مراتب سپاس‌گزاری خود را نسبت به هر دو آقایان، و نیز شخص خانم دوویکتور اعلام می‌کنم که جدا از پدید آوردن اثری معتبر، چه به لحاظ روش‌شناختی و چه از حیث اصالت نگاه، به نشر واحه اعتماد کردند و در انتشار آن یاری رساندند.

اما تصمیم به مشارکت نشر واحه در چاپ کتاب حاضر، ابتدا از این جهت گرفته شد که شاید بتواند جای خالی پژوهش روشمند در زمینه‌ی آثار سینمایی و مکتوبات آوینی را اندکی پُر کند. همان‌طور که می‌دانیم، طی این سال‌ها به جز مقالاتی جسته و گریخته در چند نشریه‌ی خاص، تقریباً هیچ پژوهش جامعی با نگاه و روش‌شناسی مشخص در زمینه‌ی آثار او به چاپ نرسیده؛ اما از آن‌سو، استفاده‌ی ابزاری از گفته‌ها و نوشته‌های ایشان در برخوردهای مختلف سیاسی و جناحی به‌وفور دیده شده است؛ پدیده‌ای که اگر هم در نخستین سال‌های پس از شهادت ایشان توجیهی می‌داشته، ادامه یافتن‌اش تا امروز، جز ضرر و کج‌فهمی، حاصلی در پی نداشته است. این در حالی است که دیدگاه منحصر به فرد آوینی و نگاه جاری در مجموعه فیلم‌های روایت آن‌چنان با فرهنگ عمومی در آمیخته و در خاطره‌ی جمعی ما ثبت شده که به جرئت می‌توان گفت بخش مهمی از آنچه امروز «فرهنگ دفاع مقدس» نامیده می‌شود، محصول آن فیلم‌ها و آن نوشته‌هاست. بنده احساس می‌کردم نشر واحه با انتشار این کتاب می‌تواند نمونه‌ای از پژوهش مورد انتظار ارائه دهد تا شاید مشوق پژوهشگران ایرانی در به چاپ رساندن چنین متونی باشد. البته رویکرد جاری در این کتاب هم مانند هر رویکرد دیگری قابل نقد است و طبیعی است که بنده نیز به بخش‌هایی از کتاب انتقاداتی داشته باشم. و

است و طبیعی است که بنده نیز به بخش‌هایی از کتاب انتقاداتی داشته باشم. و در اینجا باید اضافه کنم که نفس انتشار چنین کتاب‌هایی فرصتی برای گشودن راه نقد نیز هست؛ چراکه بدون نگاه انتقادی هر اثر هنری یا فلسفی می‌میرد. و مجموعه آثار و نظرات شهید آوینی نیز از این قاعده مستثنا نیست؛ آنها هم اگر از معرض نگاه انتقادی دور بمانند، پویایی و حیات خود را از دست می‌دهند.

جامعیت کتاب حاضر و بررسی مجموعه مستندهای آوینی در بافت شرایط اجتماعی آغاز انقلاب و جنگ تحمیلی، جایگاه آنها در میان آثار سینمایی و مستند آن دوره و نیز بحث مستقل سینمای مدرن و نسبت تناقض‌آمیز و غیرمنتظره‌ی این مستندهای اسلام‌باور و عقیدتی زمان جنگ با سینمای مدرن حساسیتی غیرمعمول به متن می‌بخشید و سبب می‌شد مواردی به طور خاص در ترجمه اهمیت پیدا کنند که در متون دیگر شاید به این اندازه اهمیت نداشتند. اندک مسامحه‌ای در ترجمه‌ی مفاهیم و اصطلاحات تخصصی هر یک از حوزه‌های جامعه‌شناسی، سینما، فلسفه، تشیع و عرفان می‌توانست به منحرف کردن آن مفاهیم منجر شود و طبیعتاً در درک سینمایی و هستی‌شناختی مستندهای آوینی خدشه وارد می‌کرد. مجموعه‌ی این حساسیت‌ها، علی‌رغم وسواس ستودنی مترجم، به بازبینی کلی کتاب انجامید و انتشار آن را چند ماهی به تعویق انداخت که خوشبختانه همکاران ما در هر دو مؤسسه با سعه‌ی صدر و صبوری ناشی از دغدغه‌ی فرهنگی کمال همراهی را با نشر واحه داشتند.

در انتها از لطف آقای علیرضا تابش که در تک‌تک مراحل از انتشار این کتاب پشتیبانی کردند، آقای دُنی هرمان، رئیس وقت مؤسسه‌ی مطالعات فرانسوی در ایران که با رویکردی فرهنگی-پژوهشی با بازبینی نهایی کتاب توسط نشر واحه موافقت کردند و سرکار خانم پاوازو، رئیس فعلی این مؤسسه سیاس‌گذاری می‌کنم. نهایتاً از مترجم محترم، آقای سیدمهدی شاکری تشکر می‌کنم که یادداشت‌های بجا و متقن ایشان و توضیحات‌شان در جهت تطبیق مفاهیم اصلی طرح‌شده در متن با مبانی اسلامی و عرفانی تشیع، قطعاً بر ارزش پژوهشی کتاب افزوده است.